

AZƏRBAYCAN -TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ: TARIXI TƏRƏFDAŞLIQDAN STRATEJİ İNTEQRASIYAYA

ŞAHİSMAYIL İSMAYILOV

*Azərbaycan Dillər Universiteti,
Azərbaycan Universiteti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

E-mail: ismayilovsahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Qədim tarixi köklərə malik Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri qarşılıqlı anlaşma, birgə səylər və sarsılmaz iradə əsasında bu gün sürətlə inkişaf edir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin böyük uzaqgörənliklə səsləndirdiyi “Bir millət, iki dövlət” anlayışı indiki dövrdə müstəqil türk dövlətlərinin, Türk dünyasının inkişaf və tərəqqi strategiyasının müəyyənləşməsində həlledici rol oynayır. Bu müdrik kəlam hazırda yeni dövrdə iki dövlət arasında olan münasibətlərin səviyyəsini, səciyyəvi xüsusiyyətlərini çox gözəl təcəssüm etdirir. Tarixin müxtəlif dövrlərində, XX əsrin əvvəllərində baş verən hadisələrə nəzər salsaq görərik ki, azərbaycanlılar və türklər hər zaman çiyin-çiyinə dövrün çətinliklərinə sinə gərib, ağır sınaqlardan alnıaçıq çıxıblar [3, s. 5]. Ölkələrimiz arasında əlaqələrin inkişaf səviyyəsi regional tərəqqiyə mühüm töhfələr verir. Tarixi dostluq, qarşılıqlı etimad, səmimi münasibətlər, yüksək səviyyəli əməkdaşlıq əsasında qurulan Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri daim möhkəmlənməkdədir. Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri arasındakı münasibətlər bu gün hər iki ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən düzgün, məqsədyönlü siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq daha yüksək səviyyəyə çatmaqda, bir sıra sahələr üzrə isə keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməkdədir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələrin belə səviyyədə inkişafı təkcə bu dövlətlərin yox, həm də regionun ümumi tərəqqisinə, sabitliyin bərqərar olmasına mühüm töhfələr verir. Hazırda türk dünyasının daha sıx şəkildə bir araya gəlməsini şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də məhz Azərbaycan və Türkiyənin münasibətlərinin inkişafından keçir. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı bildirmişdir: “Türkiyə - Azərbaycan əlaqələri, eyni zamanda, bütün türk dünyası üçün də mühüm rol oynayır. Biz türk dünyasının birləşməsi, türkdilli dövlətlər arasında əlaqələrin inkişafı üçün birgə səylər göstəririk”.

Azərbaycan – Türkiyə dövlətlərarası münasibətlərində iqtisadi aspekt xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İqtisadi sahədə ilk əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərinə təsadüf edir. Bu sahədə ilk olaraq 1992-ci il noyabrın 1-də

Ankarada Azərbaycan və Türkiyə arasında “Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında Saziş” imzalanmış, 23 yanvar 1993 tarixindən isə qüvvəyə minmişdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövrü (1993-2003) ölkələrimiz arasında iqtisadi əlaqələrin intensivləşdiyi və daha da genişləndiyi illər kimi qiymətləndirilə bilər. İkitərəfli iqtisadi əməkdaşlığa stimula verilməsi məqsədilə 1994-cü ildən sonra həyata keçirilən tədbirlər və iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılmış addımlar xüsusi əhəmiyyət daşımışdır. 1996-cı ildə Azərbaycan-Türkiyə Hökumətlərarası Müştərək İqtisadi Komissiyanın yaradılması bu əlaqələri daha da sürətləndirmişdir. Məhz bu əməkdaşlıq platforması qardaş ölkələr arasında iqtisadi sahədə səylərin səfərbər olunmasına güclü təkan vermiş, Türkiyənin Azərbaycan iqtisadiyyatında xüsusi çəkisinin artması ilə nəticələnmişdir.

Ümumiyyətlə, 1996-2003-cü illər Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığında keyfiyyətə yeni bir mərhələni təşkil edib. İlk illər Türkiyə ilə xarici ticarətimizdə ixracın əsas hissəsi kimya məhsulları, metal və pambıq idisə, sonralar Azərbaycan Respublikasından Türkiyəyə ixracın 70 faizini neft məhsulları təşkil edib. 1996-cı ildə Azərbaycanın xarici ticarətində ixracın 6,2 faizi, idxalın isə 22,5 faizi Türkiyə Respublikasının payına düşüb. Digər tərəfdən Türkiyə Azərbaycan iqtisadiyyatına ən çox investisiya qoyan ölkələrdən biri olmuşdur. 1995-2021-ci illər ərzində Türkiyədən Azərbaycana cəlb edilmiş birbaşa investisiyaların həcmi 13,3 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir (10,4 milyard ABŞ dolları neft sektoruna, 2,9 milyard ABŞ dolları (1-ci yer) qeyri-neft sektoruna). Türk şirkətləri əsasən enerji, sənaye, telekommunikasiya, bank və sığorta, inşaat, nəqliyyat, qida, yüngül sənaye (tekstil), səhiyyə kimi sahələrdə fəaliyyət göstərmişdir.

Onu da qeyd edək ki, ilk vaxtlardan Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığı ikitərəfli layihələrlə məhdudlaşmamış, regional iqtisadi əməkdaşlıq təşəbbüslərini də əhatə etmişdir. Nəticədə, Azərbaycanın böyük siyasi iradəsi hesabına iki dövlətin bir-

gə fəaliyyəti nəticəsində beynəlxalq əhəmiyyətli bir sıra regional layihələrin icrasına başlanılmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri (BTC), Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri (BTƏ), Trans-Anadolu təbii qaz boru xətti (TANAP), Trans-Adriatik boru xətti (TAP) və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti (BTQ) layihələri Azərbaycan – Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığının geniş miqyasını göstərən təşəbbüslərdir.

BTC layihəsinin reallaşması istiqamətində mühüm addım kimi 29 oktyabr 1998-ci il tarixində Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentləri arasında "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" Əsas İxrac Boru Kəmərinin tikintisi ilə bağlı imzalanmış "Ankara Bəyannaməsi", 18 noyabr 1999-cu il tarixində isə ATƏT-in İstanbul zirvə toplantısında "Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti əraziləri ilə "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" Əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair" imzalanmış Sazişi göstərmək olar. 13 iyul 2006 tarixində Türkiyənin Ceyhan limanında Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin rəsmi açılış mərasimi keçirilmişdir. BTC kimi Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri də iki ölkə arasındakı regional xarakterli ən mühüm layihələrdən biridir. 2007-ci ildən etibarən bu xətt ilə Türkiyəyə qaz nəqlinə başlanmışdır. BTC əsas ixrac boru kəmərinin fəaliyyətə başlaması, BTƏ qaz boru kəmərinin istismara verilməsi və bununla da, Azərbaycanın dünya bazarına neft və qaz ixrac etmək imkanı əldə etməsi ölkələrimizin imkanlarını daha da genişləndirmişdir.

İki ölkənin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən digər beynəlxalq əhəmiyyətli təşəbbüs Cənub Qaz Koridorunun mühüm komponentlərindən olan TANAP layihəsi Türkiyə və Avropa Birliyi ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və təchizatının diversifikasiyası baxımından böyük önəm daşıyır. TANAP çərçivəsində Türkiyəyə ilk qaz nəqlinə 2018-ci ildə başlanmışdır. Əvvəldə illik 16 milyard kubmetr (bunun 6 milyard kubmetrini Türkiyə alır) təşkil edəcək qaz nəqlinin həcmnin mərhələli sürətdə əvvəlcə 24 milyard kubmetrə, sonra 31 milyard kubmetrə yüksəldilməsi mümkündür. 1850 kilometrlik TANAP xətti 2019-cu ilin sonlarından etibarən Cənub Qaz Koridorunun digər mühüm komponenti olan Trans-Adriatik Təbii Qaz Boru Xəttinə (TAP) bağlanaraq, Yunanıstan, Albaniya, Bolqarıstan və İtaliya üzərindən Avropaya çatdırılır.

Heydər Əliyev zəkasının, onun gərgin, ardıcıl və inadlı fəaliyyətinin nəticəsi olan Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas neft ixrac, həmçinin Bakı-Ərzurum qaz kəmə-

rinin region ölkələri üçün, o cümlədən türk dünyası üçün əhəmiyyəti ölçüyəgəlməzdir. İki qardaş ölkənin iqtisadi sahədə birgə səylərinin bəhrələri olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft-qaz kəmərlərinin istifadəyə verilməsi hazırda Azərbaycanın, Türkiyənin və digər ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində müstəsna rol oynayır.

Azərbaycan və Türkiyənin iqtisadi sahədə birgə səylərinin davamı olaraq Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu xəttinin inşası da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məlum olduğu kimi, 1993-cü ildə Türkiyə Qarabağ münaqişəsində Azərbaycana olan dəstəyi çərçivəsində Ermənistan ilə sərəhdini bağlayıb, bununla da Qars-Gümrü-Tbilisi dəmiryolu da bağlanmış. Bağlanan bu yola alternativ olaraq Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Gürcüstan üzərindən dəmiryolu xəttinin çəkilişi ilk dəfə olaraq 1993-cü ilin iyulunda müzakirə olunub. BTQ -nin tikintisinə dair razılaşma üç ölkə arasında 2005-ci ilin yanvar ayında imzalanıb və 2017-ci ildə istismara verilib.

BTQ-nin Naxçıvana kimi uzadılması isə muxtar respublikanın iqtisadi cəhətdən daha da güclənməsi deməkdir. Bir tarixi faktı da qeyd etmək lazımdır ki, 1920-1921-ci illərdə Türkiyə və Azərbaycan arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin ən önəmli məsələsi, Türkiyə ordularının Naxçıvan əyalətindən çıxması və bu əyalətin statusunun müəyyənləşməsi idi [6, s. 116].

Ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın davamı olaraq 2023-cü ilin sentyabrın 25-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Naxçıvanda keçirdiyi zirvə görüşü, həmin görüş çərçivəsində İğdır-Naxçıvan qaz kəmərinin təməlinin qoyulması, "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Qars-Naxçıvan dəmir yolu layihəsinə dair Niyyət Protokol"unun və digər sənədlərin imzalanması Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tam bərpa etməsindən sonra yaranmış reallıqlar çərçivəsində yüksək əhəmiyyət daşıyan tarixi hadisədir. Bu bir daha onu göstərir ki, hazırda Naxçıvanın həm iqtisadi sferada sürətlə inkişaf etməsində qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti böyük rol oynamaqdadır.

Qeyd edilməlidir ki, hələ 1990-cı illərin əvvəllərində Türkiyə - Azərbaycan münasibətlərində Naxçıvan xüsusi yer tuturdu. İstər iqtisadi, istərsə də sosial məsələlərin həlli istiqamətində ozamankı Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyevlə qarşılıqlı diplomatik əlaqələrin saxlanması üstünlük verilirdi. Heydər Əliyev 1993-2003-cü illərdə Türkiyəyə 20 dəfə rəsmi dövlət səfəri etmişdir. Bununla birlikdə o, Türkiyə Cümhuriyyətinin 75

illiyi yubileyində (oktyabr, 1998), türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının ikinci zirvə görüşündən (oktyabr, 1994) başlayaraq bu görüşlərin hamısında iştirak etmişdir. Bu səfərlərdə o, türkdilli xalqların ölkələrinin dostluq və qardaşlığının möhkəmlənməsi istiqamətində dəyərli məsləhətlər vermişdir [1 s. 105].

1991-1993-cü illərdə muxtar respublika əhalisinin maddi sıxıntılarının aradan qaldırılması, gənclərin Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində təhsilə cəlb edilməsi, Naxçıvanla Türkiyə arasında "Ümid" körpüsünün açılması (28 may 1992-ci il) ölkələrimiz arasında olan qardaşlıq əlaqələrinin əsas göstəricilərindən idi. Azərbaycanın beynəlxalq aləmlə inteqrasiyasında, regional təhlükəsizliyin qorunmasında və ümumiyyətlə, ölkəmizin siyasi-iqtisadi və elmi-mədəni maraqlarının reallaşmasında Türkiyə ilə hərtərəfli əməkdaşlığın genişlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu istiqamətdəki kursun yüksələn xətt üzrə inkisafını təmin etdi [4 s. 85].

1992-ci il mart ayının 22-24-də Türkiyə Respublikasında səfərdə olan Ulu Öndər Heydər Əliyev iki ölkə arasında iqtisadi, sosial və mədəni əlaqələrin inkişafına təkan verdi. 1992-ci ildə Ermənistan Respublikası silahlı qüvvələrinin Naxçıvanın sərhəd bölgələrinə hücumlar təşkil etdiyi zaman Türkiyə Respublikası may ayının 18-də Ermənistanın hərbi təcavüzünü pisləyən bəyanat verdi. Bəyanata 57 dövlət qoşuldu.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə 5 may 1997-ci ildə Türkiyəyə rəsmi səfər edib. Səfər çərçivəsində qardaş ölkələrin prezidentləri Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi barədə bəyannamə imzalayıblar. Sonrakı illərdə də Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası dövlət və hökumət rəhbərlərinin qarşılıqlı səfərləri, imzalanmış tərəfdaşlıq sənədləri dövlətlərimizin daha sıx əlaqələr yaratmasına şərait yaradıb. 2013-cü il iyunun 26-da İstanbulda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən Transanadolu Təbii Qaz Boru Kəməri layihəsi (TANAP) üzrə Hökumətlərarası Müqavilə imzalanıb. Azərbaycan və Türkiyənin, habelə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə vacib töhfə kimi qiymətləndirilən TANAP Xəzər qazının Avropa ölkələrinə nəqlini təmin etməklə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq satış bazarlarına çıxışına və orada möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda layihənin reallaşması

Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikasının iqtisadi potensialının, enerji təhlükəsizliyinin və strateji rolunun artmasına xidmət edir. Bütün bu hadisələr Türkiyə və Azərbaycan arasında son illərdə iqtisadi sahədə həyata keçirilmiş və bu gün də öz bəhrələrini verən irimiqyaslı təşəbbüslərin hər iki ölkə üçün qarşılıqlı surətdə faydalı nəticələridir.

Azərbaycan və Türkiyənin qardaşlıq və dostluq münasibətlərində regional hadisələrə vahid mövqedən baxış, bölgə problemlərinin həllində eyni davranış sərgiləmək də mühüm yanaşmadır.

Bu prizmadan yanaşsaq, qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın ən ağırlı problemi olan Qarabağ məsələsində də qardaş ölkə Türkiyə hər zaman Azərbaycanın yanında olub, ölkəmizin haqlı mövqeyini beynəlxalq arenalarda dəstəkləyib. Türkiyə Respublikası Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri hərbi heyətinin qardaş ölkədə təlimlərdə iştirakını, onların ən yüksək səviyyədə hərbi səriştə və bacarıqlara yiyələnməsini təmin edib. Azərbaycan ordusu istər Türkiyədə, istərsə də Azərbaycanda müxtəlif təlimlərdə əldə etdiyi döyüş qabiliyyətləri hesabına 2016-cı ildə Lələtəpə yüksəkliyinin alınmasında, 2018-ci ilin Günnüt zəfərində misilsiz rəşadət nümayiş etdirib. 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-də Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana qarşı törədilən genişmiqyaslı hərbi təxribatını pisləyən Türkiyə Respublikası hər zaman Azərbaycanın yanında olacağını bəyan edib. Prezident İlham Əliyev Türkiyə dövlət başçısının bu söylərini çox yüksək qiymətləndirərək deyirdi: "İkinci Qarabağ savaşında göstərdiyimiz əzmkarlıq, iradə, rəşadət bizi böyük Zəfərə gətirib çıxardı və onu da bildirməliyəm ki, bunu hər kəs görür, bizə əlavə güc verən əziz Qardaşım Rəcəb Tayyib Ərdoğanın müharibənin ilk saatlarından başlayaraq son dəqiqələrinə qədər bizə göstərdiyi dəstək və mənəvi dayaqdır. Çünki biz bu dəstəyi hiss edərək, onun sözlərinə qulaq asaraq özümüzü daha da güclü hiss etdik. Çünki hörmətli Cümhurbaşqanı demişdir ki, Azərbaycan bu savaşda tək deyil. Türkiyə Azərbaycanın yanındadır və hər zaman yanında olacaqdır və bu, bizə əlavə güc verdi. Bu, bəzi qüvvələri - Ermənistan himayədarlarını bu savaşdan kənardə tutdu və bizə imkan verdi ki, biz bu şərəfli missiyamızı yerinə yetirək".

Azərbaycan Respublikasına bütün vasitələrlə dəstək olmağa hazır olduğunu deyən Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan dünyada erməni diasporuna, erməni lobbilərinin bir növ əsirinə çevrilən dövlətlərə öz bəyanatı ilə mesaj vermiş oldu. Türkiyənin iqtidar və müxalifətinin, həmçinin mediasının Azərbaycanın haqq savaşın-

da yanında olması İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbə əldə etməsində, Azərbaycana qarşı Ermənistanın işğalçı mövqeyinin ifşa olunmasında mühüm rol oynadı. Türkiyə Respublikasından alınmış ən müasir hərbi texnikaların, xüsusilə Bayraktar pilotsuz uçuş aparatlarının Azərbaycan əsgərinin yanında olması qələbənin təminatında çox böyük rol oynadı. Xüsusilə Azərbaycan mediası ilə birgə Qarabağ həqiqətlərinin işıqlandırılmasında rolunu alan Türkiyə telekanallarının, xəbər portallarının, qəzetlərin, sosial şəbəkələrin müstəsna rolu tarixi Zəfərin qazanılmasında öz bəhrəsini verdi.

44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Türkiyənin Azərbaycana verdiyi siyasi-mənəvi dəstək isə xalqımız tərəfindən ən yüksək qiymətə layiq görüldü. Türkiyə hakimiyyəti, xalqı bütün dünyaya Azərbaycan ilə həmrəy olduqlarını nümayiş etdirdilər. İkinci Qarabağ müharibəsinin hər anını bir qardaş ölkə olaraq Azərbaycanla birgə yaşadı. Qarabağ müharibəsində əldə edilən şanlı Zəfər isə yalnız Azərbaycanın deyil, eləcə də Türkiyə və bütün türk dünyasının tarixi Qələbəsi kimi qiymətləndirildi. Bu tarixi Qələbədən sonra Türkiyə ilə Azərbaycan arasında imzalanan Şuşa Bəyannaməsi isə iki ölkə arasındakı birliyin daha da üst səviyyəyə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən sənəddir. Bu sənəd Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə iki qardaş ölkə arasında imzalanan, hərbi təhlükəsizlik məsələlərini, onun müxtəlif parametrlərini göstərən ilk rəsmi sənəddir. Məhz bu baxımdan Şuşa Bəyannaməsi tarixi önəm daşıyaraq, regionda yeni geosiyasi və geoiktisadi münasibətlərin başlanğıcını qoydu.

Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığı və müttəfiqliyinin çağdaş nümunəsi olmaqla "Bir millət, iki dövlət" formulu daha da inkişaf etdirən, onu yeni bir mərhələyə qaldıran tarixi mərhələdir. Türkiyə və Azərbaycanın birgə əməkdaşlığına əsaslanan bu güc strateji tərəfdaşlığın tükənməz perspektivlərini vəd edir: Türkiyə və Azərbaycan iki qardaş ölkə kimi bir yerdə irəli gedəcək, xalqlarımız bir-birinə daha da yaxın olacaq, dövlətlərimiz bundan sonra da uğurlu əməkdaşlıq edəcək.

Hazırda dövlətimiz tərəfindən Qarabağda aparılan bərpa-yenidənqurma işlərində də Türkiyə yaxından iştirak edir, hər zaman olduğu kimi, Azərbaycanla həmrəyliyi nümayiş etdirir. Türkiyə ilə Azərbaycanın apardığı siyasət bölgədə sabitlik və sülhün bərqərar olması, xalqların birgə və rahat yaşamasına xidmət edir.

Türkiyə və Azərbaycan arasında əlaqələrdə humanitar sahədə əməkdaşlıq təbii xarakter daşıyır. Bu

qardaşlıq, eyni dil, soykökə bağlılıq tellərinə əsaslanır. Hələ sərt kommunist qaydalarının hökm sürdüyü sovet dövründə Azərbaycanda Yaşar Kamal, Orxan Kamal, Rəşad Nuri Güntəkin, Nazim Hikmət, Əziz Nesin kimi türk yazıçılarının, digər şair və sənət adamlarının əsərlərinə böyük maraq olub, onların yaradıcılıq məhsulları dəfələrlə nəşr edilib. Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, humanitar-mədəni sahələrdə də böyük dirçəliş baş verib.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə 1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək davam edən ilk rəsmi səfərində Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında protokol, elmi, texniki, mədəni və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq haqqında saziş, dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə müqavilə, siyasi məsləhətləşmələr barədə saziş, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında saziş və digər mühüm sənədlər imzalandı [5 s. 85].

1994-cü il noyabrın 2-də Türkiyə Böyük Millət Məclisində dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley tədbiri keçirilib və mərasimdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev çıxış edib. Eyni zamanda Azərbaycan Prezidenti Bilkənt Universitetində Füzulinin 500 illik yubileyinə həsr olunmuş şənliklərdə də iştirak edib.

2001-ci il martın 9-da Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Atatürk Mərkəzinin açılması barədə fərman verməsi mədəni əlaqələrimizin inkişafının canlı təəcəssümüdür. Heydər Əliyev 2001-ci il martın 12-də Ankara şəhərində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin Mədəniyyət Nazirliyi arasında əməkdaşlıq protokolunun təsdiqi haqqında sərəncam imzalayıb və sənəd Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafında iki ölkə arasında həyata keçirilən tələbə mübadiləsi, qarşılıqlı tele-radio yayınlarının həyata keçirilməsində mühüm rol oynayıb.

Hazırda əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri daha yüksək tempə inkişaf etməkdədir. 2007-ci il martın 9-da Heydər Əliyev Sarayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə keçirilən Dünya Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I Forumunda 48 ölkədən ümumilikdə 513 nəfər iştirak edib.

Qardaş ölkələr arasında əlaqələrin inkişafından, xalqlarımızın ortaq dəyərlərə sahibliyindən danı-

sarkən 2010-cu il mayın 17-də Bakıda Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün abidəsinin açılışını qeyd etmək olar. Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın ölkəmizə səfəri çərçivəsində yadda qalan və dövlətlərimiz arasında əlaqələrin inkişafına mənəvi bir töhfə sayılacaq məqamlardan biri kimi qiymətləndirilən bu hadisə, şübhəsiz ki, qarداşlıq münasibətlərinin ruhuna cavab verir. Abidənin ucaldıldığı yer də bilavasitə Prezident İlham Əliyevin xüsusi diqqət mərkəzində olub. Məhz Azərbaycan Prezidentinin bu diqqəti nəticəsində sözügedən möhtəşəm abidə paytaxtımızın mərkəzində, Bakının tarixi yerində, Türkiyə səfirliyinin yaxınlığında ucaldılıb. “Azərbaycanın kədəri - kədərimiz, sevinci - sevincimiz”- deyən Atatürkün ölkəmizdə möhtəşəm abidəsinin ucaldılmasını Prezident İlham Əliyev yüksək qiymətləndirərək bunun ölkəmizin tarixinə bayram günü kimi yazılacağını da bildirmişdir: “Atatürkün abidəsinin Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinin mərkəzində ucaldılması bugünkü günü tariximizə bayram günü kimi yazacaqdır. Bu, Türkiyə Azərbaycan dostluğunun bayramıdır, birliyin bayramıdır. Bu, böyük öndərin xatirəsinə Azərbaycan xalqının qəlbindəki duyğuların ifadəsidir”.

Azərbaycan paytaxtında belə bir abidənin ucaldılmasından son dərəcə məmnun olan prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan isə bir daha qeyd edib ki, Türkiyə- Azərbaycan əlaqələrinin bənzərsiz mahiyyəti var: «Hər ötən gün siyasi, hərbi, iqtisadi, mədəni, ticari bütün sahələrdə bu əlaqə artaraq davam etməkdədir. Bundan sonra güclənən bir Azərbaycan, güclənən bir Türkiyə vardır. Dünya birliyində də, şübhəsiz ki, bu iki ölkənin yeri çox önəmli olmaqdadır və olacaqdır» [7].

Bütün bunlar, ölkələrimiz arasında əldə olunan yeni razılışmalar, imzalanan müqavilələr bir daha xalqlarımız arasındakı dostluq, qaradaşlıq münasibətlərinin daha da möhkəmlənməsindən, onun sarsılmazlığından xəbər verir.

Qardaş ölkələr arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasının əsası Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etdiyi dövrə təsadüf edir. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi ilə Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı arasında Azərbaycan tərəfindən xalq təhsili naziri Rafiq Feyzullayevin imzaladığı təhsil sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri üçün yeni imkanlara təkan verdi. 18 maddəlik müqavilədə Azərbaycan və Türkiyə Cümhuriyyəti arasında təhsil sahəsində əlaqələrin inkişafına nail olmaq üçün bir sıra mövzularda razılıq əldə olunub. 1992-ci no-

yabrın 2-də Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında mütəxəssis hazırlığına dair protokol da Azərbaycan - Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafına təkan vermişdir.

Son 20 ildə isə Türkiyə - Azərbaycan elm, təhsil əlaqələri daha geniş diapazonda inkişaf etməkdədir. Buraya təhsilin ayrı-ayrı səviyyələri üzrə kadr hazırlığı, birgə tədqiqatların aparılması, tələbə-müəllim mübadiləsi və mütəxəssislərin cəlb edilməsi, ali təhsil müəssisələri arasında ikili diplom proqramlarının təsis olunması kimi prioritetləri aid etmək olar.

Bu gün Azərbaycan-Türkiyə qaradaşlığı qarşılıqlı olaraq elm və təhsil sahəsində də böyük uğurların qazanılmasına təkan verir. Buna nümunə olaraq hər iki ölkənin birgə söyləri ilə Bakıda cari tədris ilindən fəaliyyətə başlayan Türkiyə - Azərbaycan Universitetinin yaradılmasını da göstərmək olar.

Qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan və Türkiyə beynəlxalq təşkilatlarda müxtəlif beynəlxalq və regional məsələlər üzrə ortaq mövqedən çıxış edir, tərəflər regional və beynəlxalq təşkilatlarda məsləhətləşmələr aparır, bir-birinə qarşılıqlı dəstək verir. Azərbaycan BMT, İKT, NATO, Avropa Şurası, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Türkdilli Dövlətlər Birliyi kimi təşkilatlar çərçivəsində də Türkiyə ilə faydalı əməkdaşlıq edir. Türkiyə və Azərbaycan arasında əlaqələrin gücləndirilməsi Qafqaz bölgəsində sabitliyin təmin edilməsinə yönəlib. Xüsusi olaraq qeyd edək ki, 44 günlük Böyük Zəfərdən sonra Azərbaycan və Türkiyə ümumən türk dünyasının mərkəzinə çevrilib. Azərbaycan və Türkiyənin birgə söyləri nəticəsində türk cümhuriyyətlərini bir araya gətirən Türk Dövlətləri Təşkilatının gücü, qlobal əhəmiyyəti artır.

İkitərəfli əməkdaşlığın bütün istiqamətlərində, o cümlədən siyasi, iqtisadi, hərbi, mədəni, humanitar, idman sahələrin mövcud olan yüksək səviyyəli əməkdaşlıq qardaş ölkələrimizin, həmçinin dost dövlətlərimizin maraqlarına da xidmət edir. Artıq Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri müxtəlif üçtərəfli əməkdaşlıq formatları ilə daha da möhkəmləndirilir.

Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, Türk xalqının ulu öndəri Mustafa Kamal Atatürkün “Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir”, Azərbaycanın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin "Bir millət, iki dövlət" fəlsəfəsi üzərində qurulan Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri özünün ən yüksək səviyyəsinə çatıb. Əminliklə deyə bilərik ki, xalqlarımızın böyük qürur duyduqları Azərbaycan-Türkiyə birliyi və qaradaşlığı gələcək nəsillər tərəfindən də davam etdiriləcək.

Təsadüfi deyildir ki, Ümummillə Lider 2001-ci ildə qardaş ölkəyə üçüncü səfərində Azərbaycan və Türkiyə arasında dostluq və qardaşlığın möhkəmləndirilməsindən danışıarkən gələcək nəsillər qarşısında aydın vəzifə qoymuşdur: “Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əlaqələr indiyə qədər dostluq, qardaşlıq əlaqələri olubdur və bundan sonra da belə olacaqdır. Bizim əlaqələrimizin təməli budur və bunun əsasında iqtisadi, ticarət, elm, mədəniyyət və başqa sahələrdə olan əməkdaşlıqlardır. Bunların hamısı indi, demək olar ki, yüksək səviyyədədir. Ancaq bu əlaqələr bundan sonra daha da yüksəlməlidir.

Türkiyə-Azərbaycan dostluğu əbədidir, sarsılmazdır. Biz bu dostluğa sadıq və sadıq olacağıq. Bu dostluğu inkişaf etdirmək üçün bütün sahələrdə əməkdaşlığımızı, işbirliyimizi daha da inkişaf etdirəcəyik”. [8].

Beləliklə də Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin çoxşaxəli istiqamətlərdə inkişaf dinamikası onu göstərir ki, qardaş türk dövlətləri arasında gündən-günə dərinləşən əməkdaşlıq təkcə iki dövlətin deyil, bütövlükdə regionun sabitliyi və inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Hər iki ölkənin siyasi liderlərinin məqsədyönlü siyasəti və sarsılmaz iradəsi xalqlarımızın yaxınlaşması və türk birliyinin daha da möhkəmlənməsinə əminlik yaradır. Bütün sahələrdə inkişaf edən əməkdaşlıq həm iqtisadi, həm də mədəni sahələrdə tərəqqiyə zəmin yaradır. Əminlik ki, bu strateji tərəfdaşlıq Türk dünyasının birliyinə öz töhfələrini verəcək.

Prezident İlham Əliyevin aşağıdakı sözləri isə hazırda qardaş ölkələr arasında münasibətlərin ruhunu çox gözəl əks etdirir: “Bu gün dünya miqyasında Türkiyə ilə Azərbaycan qədər bir-birinə yaxın olan ölkələr yoxdur. Bu birlik, həmrəylik, qardaşlıq sözdə deyil, əməldədir”.

Açar sözlər: *Azərbaycan, Türkiyə, regional əməkdaşlıq, enerji təhlükəsizliyi, Qarabağ münaqişəsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu.*

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI:

1. *Azərbaycan - Türkiyə əlaqələri XX əsrdə - Prof. İsrəfil İsmayilov (tarix elmləri doktoru) [s.105]*
2. *Azərbaycan - Türkiyə əlaqələri son 20 ildə: uğurlar və imkanlar [s.20]*
3. *Azərbaycan - Türkiyə əlaqələri son 20 ildə: uğurlar və imkanlar [s.5]*
4. *Müstəqillik dövründə Azərbaycan - Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (Fərqanə Hüseynova) [s.85]*

5. *Müstəqillik dövründə Azərbaycan - Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (Fərqanə Hüseynova) [s.85]*

6. *1917-1922-ci illərdə Azərbaycan- Türkiyə münasibətləri [s.116]*

7. <https://president.az/az/articles/view/50>

8. <https://lib.aliyevheritage.org/az/44899944.html>

SUMMARY

The article analyzes the historical and modern development of Azerbaijan-Turkey relations. Heydar Aliyev's concept of "one nation, two states" reflects the strength of these ties. Cooperation in political, economic, and cultural fields further enhances the unity between the two nations. Joint energy projects (TANAP, Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline) and infrastructure initiatives (Baku-Tbilisi-Kars railway) significantly contribute to regional progress. Additionally, Turkey's support for Azerbaijan's rightful position in the Karabakh conflict elevates the relationship to a strategic level. The joint efforts of these two states hold particular importance for the integration of the Turkic world.

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, Regional Cooperation, Energy Security, Karabakh Conflict, Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, Baku-Tbilisi-Kars Railway.*

РЕЗЮМЕ

Статья анализирует историческое и современное развитие отношений между Азербайджаном и Турцией. Концепция Гейдара Алиева «один народ, два государства» подчеркивает прочность этих связей. Сотрудничество в политической, экономической и культурной сферах еще больше укрепляет единство народов. Энергетические проекты (TANAP, нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан) и инфраструктурные проекты (железная дорога Баку-Тбилиси-Карс) вносят значительный вклад в региональное развитие. В то же время поддержка Турцией справедливой позиции Азербайджана в Карабахском конфликте выводит отношения на стратегический уровень. Совместные усилия этих двух государств играют особую роль в интеграции тюркского мира.

Ключевые слова: *Азербайджан, Турция, региональное сотрудничество, энергетическая безопасность, Карабахский конфликт, нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан, железная дорога Баку-Тбилиси-Карс.*